

5. Wasilewski, W., Wolak, K., & Zaraś, M. (2021). Autonomous shipping. The future of the maritime industry? *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 51(3), 155–163. DOI: 10.25944/znmwse.2021.03.155163

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-651-8-9>

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ МОНОГРАФІЇ У ПРОЦЕДУРІ ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ ДОКТОРА НАУК В УКРАЇНІ ТА ПРИЧИНИ ЗНИЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ МОНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Боровик Андрій Володимирович

доктор юридичних наук, професор,

відмінник освіти України,

віце-президент з наукової роботи,

Науково-дослідний інститут публічного права

м. Київ, Україна

Питання про місце монографії у підготовці доктора наук в Україні потребує певного юридичного уточнення. Твердження про те, що протягом усього попереднього періоду монографія була безумовно обов'язковою для кожного здобувача ступеня доктора наук, не зовсім точне. Обов'язковість монографії існувала насамперед для окремих галузей науки та в окремі періоди нормативного регулювання. Особливо виразною ця вимога була щодо докторських дисертацій у галузі гуманітарних і суспільних наук.

Так, наприкінці 1990-х років українська система державної атестації наукових кадрів надавала монографії надзвичайно важливого значення. Постанова президії Вищої атестаційної комісії України від 10 лютого 1999 року № 1-02/3 «Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію» прямо передбачала для гуманітарних і суспільних наук наявність опублікованої без співавторів монографії обсягом не менше 10 обліково-видавничих аркушів [1].

Крім того, монографія повинна була відповідати цілому комплексу формальних вимог: бути одноосібною, містити результати власних досліджень здобувача, мати рецензії щонайменше двох докторів наук, рекомендацію вченої ради, ISBN, відповідний тираж та бути представлена у визначених бібліотечних фондах [1].

Таким чином, особливо у праві, економіці, історії, педагогіці, філософії та інших суспільних і гуманітарних науках монографія фактично виступала одним із головних доказів наукової зрілості майбутнього доктора наук.

У цьому була певна логіка. Доктор наук мав не просто підготувати сукупність окремих статей, а продемонструвати здатність створити завершену наукову концепцію: визначити проблему, сформулювати методологію, систематизувати значний масив джерел, сформулювати власну доктрину та викласти її у вигляді цілісного дослідження.

Надалі нормативна модель змінилася. Наприклад, Порядок присудження наукових ступенів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, уже встановлював, що докторська дисертація може бути подана до захисту у вигляді опублікованої монографії [2]. Тобто законодавець фактично розглядав монографію вже не виключно як додатковий обов'язковий результат, а також як можливу форму представлення самої докторської дисертації [2]. Отже, говорити про одномоментне «скасування монографії» було б юридично неточно. Правильніше говорити про тривалу трансформацію нормативної моделі атестації наукових кадрів, унаслідок якої монографія поступово втрачала статус універсального формального критерію.

Наступний етап пов'язаний із наказом МОН України від 23 вересня 2019 року № 1220 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» [3]. Водночас були затверджені спеціальні вимоги до опублікованої монографії, що подається на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Цікаво, що ці вимоги не зникли з українського законодавства. Вони передбачають, зокрема, що відповідна монографія має бути одноосібною; для доктора наук у гуманітарних і суспільних науках мати основний текст обсягом не менше 15 авторських аркушів, а у природничих і технічних – не менше 10; містити відомості щонайменше про двох рецензентів – докторів наук; бути рекомендованою до друку вченою радою; мати ISBN та відповідати іншим установленим вимогам [3]. Чинні вимоги МОН до опублікованої монографії^[3]. Тому важливо розмежувати два абсолютно різні положення: 1. монографія не зникла як юридично визнана форма представлення наукових результатів; 2. монографія перестала виконувати роль універсальної обов'язкової передумови здобуття ступеня доктора наук. Саме ця різниця є принциповою.

Сучасний підхід добре простежується у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Закон визначає доктора наук через рівень наукових компетентностей та значущість отриманих результатів, а не через обов'язкове написання конкретного виду книги [4]. Доктор

наук – це науковий ступінь, який передбачає найвищі компетентності у сфері методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень та отримання результатів, які забезпечують розв’язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані у наукових виданнях. Отже, центр правового регулювання змістився: від форми наукової праці – до якості та значення наукового результату.

Це одна з найважливіших причин зміни статусу монографії.

Чому ж законодавець відійшов від обов’язковості монографії? На нашу думку, першою причиною є зміна самої філософії оцінювання науки. Раніше переважала модель, відповідно до якої доктор наук повинен був представити фундаментальну завершену працю значного обсягу. Монографія ідеально відповідала такій моделі. Сучасна система значно більше орієнтується на результативність дослідника, якість його публікацій, апробацію результатів, їх доступність науковій спільноті та міжнародну видимість.

Другою причиною є інтернаціоналізація української науки. У багатьох природничих, медичних і технічних галузях основним засобом міжнародної наукової комунікації є не книга, а стаття у рецензованому журналі. Тому універсальна вимога щодо монографії ставила б різні галузі науки у нерівне становище.

Третьою причиною стала орієнтація на міжнародні наукометричні показники. Показовими є зміни 2026 року щодо формування Переліку наукових фахових видань України: категорія «А» безпосередньо пов’язана з індексацією наукових періодичних видань у Web of Science Core Collection та/або Scopus.

У результаті інституційна система дедалі сильніше стимулює саме журнальну публікаційну активність.

Якщо говорити про знецінення ролі монографічних досліджень то слід зазначити, що це питання виходить уже за межі суто юридичної проблеми. В Україні поступово сформувалася ситуація, за якої формальні показники наукової продуктивності не завжди збігаються з реальною фундаментальністю наукового дослідження. Монографію вкрай складно оцінити одним числовим показником. Вона може бути результатом п’яти чи десяти років роботи, містити принципово нову теорію, але мати відносно невелику кількість цитувань. Натомість десять чи двадцять окремих статей значно простіше включити до формальної системи оцінювання.

Таким чином виникає своєрідний парадокс: одне фундаментальне монографічне дослідження може вимагати значно більшої інтелектуальної роботи, ніж декілька статей, але в системі кількісних показників ця перевага не завжди відображається.

Для юридичної науки монографія має особливе значення. Правове дослідження часто неможливо повноцінно викласти у статті обсягом 15–25 сторінок. Наприклад, якщо науковець формує нову концепцію кримінальної відповідальності, адміністративної процедури, конституційного контролю, правового режиму воєнного стану або реформування судової влади, йому необхідно: проаналізувати історію розвитку відповідного інституту; дослідити законодавство України; проаналізувати судову практику; дослідити практику Конституційного Суду України та Верховного Суду; за необхідності проаналізувати практику ЄСПЛ; здійснити порівняльно-правове дослідження; сформувати авторську концепцію; запропонувати зміни до законодавства; обґрунтувати взаємозв'язок усіх запропонованих положень. Зробити це повноцінно в межах однієї журнальної статті практично неможливо.

Тому для права, історії, філософії, економічної теорії та інших суспільних наук монографія залишається не просто «великою публікацією», а особливою формою фундаментального наукового пізнання.

З наукової та правової точки зору надмірне зниження ролі монографії може мати негативні наслідки.

Насамперед втрачається культура великих фундаментальних досліджень. Науковець починає орієнтуватися не стільки на створення завершеної теорії, скільки на виконання кількісних публікаційних нормативів.

Крім того, виникає небезпека підміни наукової якості наукометричною результативністю.

Scopus та Web of Science є важливими інструментами оцінювання видимості наукових результатів, однак сам факт індексації публікації не означає автоматично, що відповідне дослідження має фундаментальний характер.

Особливо небезпечно механічно переносити критерії природничих наук на юридичні та інші гуманітарні науки.

Науковий ступінь доктора наук є найвищим науковим ступенем у національній системі. Тому цілком обґрунтованою є позиція, відповідно до якої здобувач такого ступеня повинен бути здатний не тільки написати серію статей, але й сформувати цілісну авторську наукову школу або концепцію. Монографія є одним із найкращих способів продемонструвати таку здатність.

З позиції сучасного принципу академічної свободи встановлення єдиної обов'язкової монографії абсолютно для всіх галузей науки навряд чи було б оптимальним. Наприклад, у фізиці, хімії, біології або медицині цикл високоякісних міжнародних статей може набагато переконливіше демонструвати світове значення результатів дослідника, ніж традиційна

монографія. Але для юридичних, історичних, філософських та інших суспільно-гуманітарних наук ситуація інша.

Тому більш збалансованим підходом могло б бути не механічне повернення старої системи, а диференціація вимог залежно від галузі науки.

Для суспільних і гуманітарних наук доцільно було б значно підвищити нормативну та академічну вагу одноосібної рецензованої монографії як показника фундаментальності докторського дослідження.

Література

1. Постанова президії Вищої атестаційної комісії України від 10 лютого 1999 року № 1-02/3 «Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію». Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v02_3330-99#Text. (дата звернення 25.08.2026);

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів». Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF#Text>. (дата звернення 25.08.2026);

3. Наказом МОН України від 23 вересня 2019 року № 1220 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук». Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1086-19#Text>. (дата звернення 25.08.2026);

4. Закон України від 26.11.2015 «Про наукову і науково-технічну діяльність». Електронний ресурс: <https://tax.gov.ua/diyalnist/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/65709.html> (дата звернення 25.08.2026).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-651-8-10>

ЩОДО АНАЛІЗУ ОСНОВНИХ НЕДОЛІКІВ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХОВИХ НАУКОВИХ СТАТЕЙ В УКРАЇНІ

Боровик Людмила Андріївна

кандидат педагогічних наук, доцент,

академік Академії Адміністративно-правових наук,

проректор з наукової роботи та міжнародної діяльності

Baltic Research Institute of Information Economic Area

м. Рига, Латвія

Підготовка та опублікування наукової статті є важливою складовою наукової діяльності та передбачає не лише виклад певного матеріалу,